

Міністерство освіти та науки України
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАФЕДРИ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ**

Випуск III

Одеса 2014

УДК 94(100) «01/17» (08)

ББК 63.3(0)3/51

Libra: Збірка наукових праць кафедри історії стародавнього світу та середніх віків / Під ред. І.В. Немченко. – Одеса: ФЛП «Фридман А.С.», 2014. – 120 с.

У третьому випуску збірки «Libra» представлено результати наукових досліджень викладачів і аспірантів кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, присвячені різним аспектам історії Європи, починаючи від доби раннього християнства. До збірки також увійшли праці фахівців-єгиптологів та медієвістів з академічних закладів Києва, Санкт-Петербурга та Кишиневу.

Збірку підготовлено в межах наукової теми «Дослідження інтелектуальної історії Європи (від античності до раннього модерного часу)» (№ держреєстрації – 0113U002694)

Редактор

І.В. Немченко

Технічний редактор

О.М. Луговий

Коректор

Д.К. Погребна

Рецензенти:

Сорочан Сергій Борисович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені Каразіна

Хмарський Вадим Михайлович, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету імені І.І. Мечникова 14 жовтня 2014 р., протокол №2.

ISBN 978-966-96181-12-11

© Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І.І. Мечникова

Луговий О.М.

**Культинги візантійських хрисовулів
70-80-х років XI століття: проблема ідентифікації**

Статтю присвячено проблемі сутності поняття «культинги», що зустрічається в текстах візантійських хрисовулів 1070-1080-х рр., а також його відповідників «колбяги» та «кюльфінги» давньоруських та давньоскандинавських джерел. В історіографії зазначеної проблеми виділяються скандинавський, фінський, тюркський та умовно «прибалтійський» напрямки.

Імунітетні пожалування, що надавались візантійськими імператорами монастирським та приватним земельним володінням, передбачали заборону в'їзду до таких володінь імперських чиновників, звільнення від певних податей та постою військ. Такі екскусії жалувались у формі хрисовулів, які характеризувались певними усталеними формулярами. Втім усталеність їх була відносною. Так, у хрисовулах другої половини XI ст. з'являється не просто вказівка на звільнення від постою військ, але й розшифрування, яких саме військових підрозділів стосується регламентація. Особливу увагу укладачі цих документів надавали етнікам – союзним чи найманим військам на службі імператора.

Хрисовул 1073 р. є першим візантійським документом, в якому слідом за *росоварангами* (Ῥωσοβαράγγων) в переліку родів військ, яким заборонено зупинятись на постій у володіннях протовестіарія та мегадоместіка Андроніка Дуки поблизу Мілета, згадані *культинги* (Κουλτιγγων)¹. І надалі, закінчуючи останнім переліком найманих військ в імператорських пожалуваннях, *культинги* часто трапляються в екскусійних грамотах – завжди за росами та варангами, але перед іншими етніками – франками та сарацинами, що присутні в таких документах ще з 1060 р., а також перед

¹ Acta et diplomata Graeca Medii aevi sacra et profana / Fr. Miklosich et Jos. Müller. – Vol. VI. – Vindobonae, 1890. – Actus I, p. 2.

болгарами, німцями² та інглінами. В такій послідовності *кульпінгів* згадують хрисовули 1074 та 1079 рр., видані на ім'я Михайла Атталіата³, іще один хрисовул Нікіфора Вотаніата від 1079 р., яким афонській Лаврі св. Афанасія підтверджувались старі даріння Романом Аргіром острова та сотні дулопаріків⁴. Аналогічним є формулювання в хрисовулі 1080 р., виданому Нікіфором Вотаніатом, з екскуссією від податків та військового постою на володіння Ватопедійського монастиря на Афоні⁵. *Кульпінги* згадані також в пожалуваннях на землі видатного полководця імператора Алексія I Лева Кефали – хрисовулах 1082 та 1086 рр. У XII ст. ці землі перейшли до володінь Лаври св. Афанасія, в архіві якої і збереглися тексти хрисовулів⁶. Востаннє бачимо такий перелік із *кульпінгами* в хрисовулі 1088 р. про даріння володінь монастиреві на о. Патмос⁷.

Поява чи зникнення в документах тих чи інших етніків відображають реальні тенденції у складі найманого корпусу імперської армії в цілому, або ж етнічні відмінності тагм, розміщених у регіонах. Інтерпретація більшості етнонімів загалом не викликає проблем. Найбільш загадковими з усіх виявляються саме *кульпінги*, і проста відписка, що вони не

² Про німців детальніше: Луговий О.М. Найманці німецького походження у візантійській армії XI-XIII століть // *Libra*. – Вип. 1. – Одеса, 2010. – С. 30-58.

³ *Acta et diplomata Graeca Medii aevi sacra et profana*. – Vol. V. – Vindobonae, 1887. – Acti V, i, ii, p. 137, 143.

⁴ Каждан А.П., Фонкич Б.Л. Новое издание актов Лавры и его значение для византиноведения // *ВВ*, 34. – 1973. – С. 45, 49. Бибииков М.В. Византийские источники по истории Древней Руси. – С. 176-177.

⁵ *Actes de Vatopédi*. V.1 / J. Vompaire, J. Lefort, V. Kravari, C. Giros. – P., 2001. – P. 113.

⁶ Каждан А.П., Фонкич Б.Л. Указ. соч. – С. 43, 49; Бибииков М.В. Указ. соч. – С. 177.

⁷ *Acta et diplomata Graeca Medii aevi sacra et profana*. – vol. VI. – Vindobonae, 1890. – Actus XIII, p. 44-49,

піддаються ідентифікації⁸, не може задовольнити, як не може задовольнити й нічим не обгрунтоване твердження видавців хрисовулу 1080 р., що «кульпінги є людьми з півночі, без сумніву слов'янами»⁹.

Аксіомою серед дослідників проблеми вважається те, що *кульпінги* візантійських джерел тотожні руським *колбягам* та скандинавським *кюльфінгам*. Зазначимо, що обидва останні етноніми є не меншою загадкою, ніж кульпінги, а згадуються іще рідше. Тож для аналізу усього спектру інтерпретацій етноніму «*кульпінги*» важливо звернутись і до цих термінів.

Колбяги вперше зафіксовані у короткій редакції Руської правди. Цим документом їм дозволялось захиститись присягою від звинувачення у поштовху (стаття 9) та передбачалась можливість того, що в *колбяга* буде шукати притулку збіглий холоп (стаття 10). *Колбяги* у цих статтях згадані нарівні із варягами. Руська правда зазвичай датується часом боротьби Ярослава Володимировича за владу над Руссю зі своїми братами і, таким чином, значно випереджає першу появу даного етноніму у візантійських джерелах. Пізніше, у формі «*колобягь*», етнонім зустрічається на одній з берестяних грамот, знайденої на Неревському кінці Новгороду та датованій А.А. Залізником першим двадцятиріччям XIII ст., точніше роками посадництва Гюргія Іванковича, котрому вона скоріш за все була адресована (1215-1216 рр.)¹⁰. Актовому матеріалу ще більш пізнього часу відома місцевість *Колобяги* (*Колбеги*) в Обонезькій пятині

⁸ Див. наприклад: Cheynet J.-Cl. Le Monde Byzantin. – V. II. L'Empire byzantin (641-1204). – P., 2006. – P.159

⁹ Actes de Vatopédi. V.1. – P. 111.

¹⁰ Залізник А.А. Древненовгородский диалект. – М., 2004. – С. 442 (грамота Б118; №222). Не можна не навести й іншу інтерпретацію, згідно із якою Гюрг був не посадником, а послухом Матвія, автора грамоти. Таким чином, датування не є стовідсотковим: Черепнин Л.В. Новгородские берестяные грамоты как исторический источник. – М., 1969. – С. 48-50; Рабек Шмидт К. Новое о колбягах // Scando-Slavica, XVII. – 1971. – С. 205-206.

Новгородської землі на річці Воложь поблизу від Тихвіна (акти 1576, 1582 та 1634 р.) та *Колбежицька губа* в Завелицькій засаді Псковських переписних книг 1652 та 1676 рр. (тепер – с. Усадище Островського району Псковської області)¹¹. Усі ці топоніми традиційно пов'язують із слідами присутності *колбягів* у Новгородській та Псковській землі.

Норвезький історик та археолог Петер Андреас Мунк¹² вперше ототожнив етнонім *колбяг/кульпінг* із «*кюльфінтами*» (Kylfingar), згаданими в ісландській «Сазі про Егіля Скалла-Грімссона», що була записана в середині XIII ст. В розділі X саги йдеться про те, що між 885-890 рр. норвезький збирач податку з лопарів Фінмарку (область на півночі Норвегії) Торольв Квельд-Ульвссон зіткнувся з конкуренцією з боку *кюльфінгів*, які прийшли зі сходу (у російському перекладі саги С. Маслова-Лашанська не вагаючись використала літописний термін «*колбяги*»¹³). На основі цих даних П. Мунк став першим, хто сформулював **скандинавську** версію походження *кульпінгів*, які відрізнялися від варягів лише своїм відокремленим мешканням у фінському середовищі. Цю версію підтримали Ф. Міклошич¹⁴ та О. Шахматов, однак нових аргументів вона так і не отримала.

Скандинавами вважав *кульпінгів* і історик євреїв та хазар Ю. Бруцкус, втім виводячи їхню назву з тюркських мов:

¹¹ Див.: Мрочек-Дроздовский П. Исследования о Русской Правде. – Вып. II. Текст Русской Правды с объяснениями отдельных слов. – М., 1885. – С. 176-177; Овчаров В. К истории появления скандинавских соционимов в Древней Руси. – <http://samlib.ru/c/chingachguk/veringjar.shtml>.

¹² Munch P.A. Det norske Folks Historie. – Deel I, Bind I. – Christiania, 1852. – Р. 487, п. 2.

¹³ Сага об Эгиле / пер. с исл. С.С. Масловой-Лашанской (I-LVII) и В.В. Кошкина (LVIII-LXXXVII) // Исландские саги. – М., 1956. – С. 79. Див. також: Прицак О. Походження Русі. – Т.П. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. – К., 2003. – С. 290-291.

¹⁴ Miklosich Fr. Ueber die altrussischen Kolbjager // Archiv für Slavische Philologie. – В. 10. – 1877. – S. 1-8. На думку цього дослідника *колбяги* являли собою один із трьох «класів» норманів, котрий осів в районі Пскова та Тихвіна.

kölbegi як буквальний переклад скандинавського поняття «морський конунг». На його думку, саме так в Хазарському каганаті мали називати судновласників, заможних купців, які прибували Волгою. Пізніше ж тюркський термін поширився на Русі та в сусідніх країнах¹⁵. Втім гіпотеза Бруцкуса, яка поєднує тюркську версію походження етноніму та скандинавський його зміст, не була підтримана в науковій літературі.

Професор Новоросійського університету (м. Одеса) Ф. Брун намагався виступити проти фінської версії, яка на кінець XIX ст. вже починала конкурувати зі скандинавською. На його думку, взаємодія *кюльфінгів* з фінами виключає можливість їх належності до однієї групи етносів. В той же час, залучаючи відомості Саги про Сверрріра (101-102) щодо повстання *Kuflungar* під проводом Йона з Віку (назва походить від *kufli* – монаший куколь), вбачаючи в них датчан, та старовинну руську назву Таллінну – Коливань, що походить від імені епічного естонського героя Калева, Ф. Брун спробував довести чи то датське, чи то естське походження *кюльфінгів*¹⁶. Його гіпотеза залишилася незформованою та не отримала більш впевнених доказів.

До гіпотези про датське походження *кульпінгів* приєдналися Д. Шепард¹⁷ та А. Даниленко. Втім головним та чи не єдиним аргументом останнього виступає апріорна тотожність усіх трьох складових услаєної послідовності «роси, дани та гвалани» Лева Марсійського (в якій, до речі, ідентифікація гваланів із варангами є досить слабкою), послідовності «роси, варанги та *кульпінги*», вирваної із ширших етнічних переліків візантійських хрисовулів, а також здогадної послідовності «русини, варяги та *колбяги*»,

¹⁵ Бруцкус Ю. Варяги и Колбяги // *Seminarium Kondakovianum*, 7. – Praha, 1935. – С. 98-101

¹⁶ Брун Ф. Черноморье. Сборник исследований по исторической географии Южной России. – Ч. II. – Одесса, 1880. – С. 291-292.

¹⁷ Shepard J. The English and Byzantium: a Study of their Role in the Byzantine Army in the Later Eleventh Century // *Traditio*, 29. – 1973. – P. 59.

сконструйованої самим дослідником на основі відомостей руських джерел. Отож, на думку А. Даниленко, *колбяги* мають відповідати данам¹⁸. Спекулятивність цієї гіпотези очевидна.

За умов такого розвитку дискурсу більш плідною могла б бути соціальна інтерпретація поняття «*кюльфінг*», ніж етнічна. Скандинавісти середини ХХ ст. зазвичай вважали *колбягів* різновидом торгівельної скандинавської корпорації (А. Стендер-Петерсен, К. Рабек-Шмідт, Х. Ловмяньський¹⁹). Так, польський дослідник Х. Ловмяньський інтерпретував давньоруське «*колбяг*» та скандинавське «*кюльфінг*» як «купець», від герм. *каупа* – купляти, підкупляти, платити²⁰.

Як певну професійну групу найманих вояків чи купців трактує *колбягів/кюльфінгів* також О.О. Мельникова²¹. Втім наведений нею ж політонім *Кюльфінгяланд* (див. про це нижче) найважче поводити саме від соціального найменування.

Східний напрямок, з якого до Фінмарку прибули *кюльфінг*, створив підґрунтя для появи також **фінської** версії. Її додержувалися К. Рафн, Р. Гейнцель, М.П. Барсов, В. Брім, Б. Струмінський та О. Пріцак²². Вказані дослідники, хоч і підтримували скандинавську етимологію етноніму «*кульлінг*» та його похідників у давньоруській та середньогрецькій мовах, однак ототожнювали *кюльфінгів* не із скандинавами, але із воддю та вессю.

Перші спроби викласти цю версію відштовхувались не лише від фінського походження *колбягів*, але й від їхньої назви. М.П. Барсов вважав, що численні населені пункти на

¹⁸ Danylenko A. Urmene, Varjagi and other Peoples in the Cosmography of the Primary Chronicle // *Byzantinoslavica*, 62. – 2004. – P. 186.

¹⁹ Miklosich Fr. Ueber die altrussischen Kolbjager. – S. 2-3. Рабек Шмідт К. Указ. соч. – С. 205-208; Ловмяньський Х. Русь и норманны / Пер. с пол. М.Е. Бычковой. – М., 1985. – С. 105-106, п. 2.

²⁰ Ловмяньський Х. Указ. соч. – С. 105

²¹ Мельникова Е.А. Древнескандинавские географические сочинения. – М., 1986. – С. 209-210.

²² Пріцак О. Вказ. пр. – С. 290-291, 323

півночі із назвами Колбіно, Колбінське, Колбь, як і етнонім *колбяги*, походять від фінського *kolba, kolva* – «рибна вода» (*kuolle* – риба, *va* – вода). *Колбяги* в цьому випадку могли б бути різновидом найменування чуді, представники якої приїздили на торг в Новгороді та селились у Новгородській землі²³. Вочевидь, М. Барсов припускав, що за певних обставин до руських джерел потрапив не лише руський етнонім «чудь», але й фінськомовна самоназва. Однак, він не намагався аналізувати інші джерела, окрім Руської правди та топонімів, і питання щодо скандинавського суфіксу *-ing*, даного до фінського етноніму, перед ним не поставало.

Натомість В. Брім відзначив, що етимологія терміну «*кюльфінги*» є народною та такою, що була присвоєна фінським воякам скандинавами²⁴. Досліджуваний термін в цьому випадку є калькою самоназви приладозького фінського етносу *водь*, котра походить від фінського слова *vadjä* - «кіл», «дубина», «свая» чи «клин». На думку В. Бріма, скандинави могли зрозуміти це як назву місцевості і відповідно створили свою скандинавську форму для позначення воді. *Водь* дуже рано увійшла до сфери впливу Русі та навіть, вірогідно, була одним з творців Новгородської державності. Вона була також задіяна у візантійських виправах руських князів, а отже й у найманському русі.

Б.Струмінській²⁵ виводить грецьке *Κουβλίγγος* та давньоруське «*колбягъ*» із скандинавського *kulbingR*, котре, в свою чергу, етимологізує від нордичного *kulbjo* (ісл. *kylfa*) – «булава». Запозичення до слов'янської мови мало відбутись до деназалізації, оскільки, як в грецькій версії, так і в давньоруській назальний голосний в кінцівці слова зберігався.

²³ Барсов Н.П. Очерки русской исторической географии. География начальной летописи. – Варшава, 1873. – с. XV, прим. 44.

²⁴ Брім В.А. Колбяги // Известия АН СССР. VII серия. Отделение гуманитарных наук. – 1929. - №4. – С. 282-285.

²⁵ Struminski B. Linguistic Interrelations in Early Rus'. – P. 233-234; див. також с. 40, 42, 48, 50, 52, 57 із аналізом окремих трансформацій звуків при запозиченні із давньоскандинавської мови до грецької і до слов'янської.

У Києві деназалізація пройшла в середині X ст., таким чином, запозичення терміна, як і умови для цього, склались іще в IX - на початку X ст. Однак, вказаний висновок не має поширюватись на грекомовні джерела. Очевидно, що до них термін потрапив не через слов'янські мови, а напряду від скандинавомовних найманців. Таким чином, утворення грекомовної форми могло й мало відбутись у тому ж XI ст., коли вона була зафіксована у джерелах.

На думку О. Ридзевської²⁶, Д. Мачинського та Т. Джаксон, під *кюльфінгами* криється етносоціальна група, сплавлена з прийшлих скандинавів, приладозьких фіннів та нащадків поліетнічної волхово-сяської русі, яка займалася сільським господарством, промислами, збиранням данини, торгівлею та службою у візантійських та руських військах. Втім, сама Т. Джаксон відзначила, що участь таких *кюльфінгів* у подіях IX ст. неможлива, оскільки сформувалася ця спільнота, за археологічними даними, лише в першій половині XI ст.²⁷ Цей аргумент не заперечує саму можливість існування вказаного скандинавського етноніму для приладозьких та прильменських фінських племен вже в IX ст., лише пізніше перенесеного на новоутворену групу населення. Ще більш вірогідним є вміщення згадки про *кюльфінгів* до саги кимось із більш пізніх оповідачів на місце якого вже йому не зрозумілого етноніму чи політоніму. Статись це мало скоріш за все в XI ст., впродовж якого за археологічними даними в Фінмарку найкраще прослідковується вплив населення Приладозьжя²⁸.

Зазначену версію може частково підтримати поширений у скандинавській літературі з XII ст. політонім *Kyufingland*,

²⁶ Рыдзевская Е.А. Несколько замечаний по поводу статьи В.А. Брима «Кольбяги» // Доклады АН СССР. – Серия В. – 1930. – №8. – С. 137-142.

²⁷ Кочкуркина С.И., Спиридонов А.М., Джаксон Т.Н. Письменные известия о карелах. – Петрозаводск, 1990. – С. 110-111

²⁸ Кочкуркина С.И., Спиридонов А. М., Джаксон Т.Н. Письменные известия о карелах (X-XVI в). – Петрозаводск, 1996. – V. – <http://www.aroundspb.ru/history/wricorela/scand.php>

присутній в давньоісландському творі «Landafræði» Нікуласа Бергссона (пом. у 1159 р.): «Kylfingaland, þat kollum ver Garðaríki». Аналогічний пасаж зустрічаємо в іншому географічному творі «Heimslýsing» (бл. 1200 р.). Трактат «Про заселення землі синами Ноя», створений до XIV ст., заснований на «Етимологіях» Ісидора Севільського, вміщує «Kylfinga land, þat kollum ver Garða ríki» на місці ісидорових меотів, нащадків Мадея, сина Яфета²⁹. Таким чином, скандинавські джерела з XII ст. асоціюють Кюльфінгаланд із Руссю чи, можливо, з її частиною. Оскільки на цей час низка фінських племен платили данину Новгороду і, відповідно, зі скандинавського погляду мали відноситись до Русі, то вказана географічна назва може відноситись саме до них. Її інтерпретація через скандинавське походження *кюльфінгів* є занадто сумнівною.

Додамо, що перший російський дослідник, який звернувся до імператорських хрисовулів у зв'язку із історією Русі, видатний візантиніст В.Г. Васильєвський пристав до найбільш очевидного пояснення зазначення фрагменту з твору Нікуласа Бергссона: «Русские, но, по-видимому, отличающиеся от собственной, южной Руси»³⁰. Оскільки В.Г. Васильєвський не намагався проаналізувати парадокс двох різновидів русичів у візантійських документах глибше та аргументованіше, то й немає сенсу виокремлювати його версію щодо *кюльфінгів*.

Попри існування подібного скандинавсько-фінського мейнстріму, в історіографії присутні й інші версії інтерпретації досліджуваного терміну, і не всі з них мають виключно історіографічний інтерес.

В російській літературі XIX ст. сформувалась тенденція ототожнювати *колбягів* «Руської правди» із чорними клубуками, кочовою спільнотою, що досить часто фігурує у

²⁹ Мельникова Е.А. Древнескандинавские географические сочинения. – С. 131-138.

³⁰ Васильевский В. Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI и XII веков // ЖМНП. – 1875. - №3 – С. 130

літописах, особливо в XII-XIII ст.³¹ Першим цю думку висловив М. Ланге. Далі її прийняв Д.І. Іловайський³², котрий вже посилався на візантійські хрисовули, де *кульпінги* є не іншою версією варангів, але виступають поряд із ними, а також росами та сарацинами. Насамкінець спробував філологічно довести таку гіпотезу П. Мрочек-Дроздовський³³. Останній запропонував поводити етнонім «чорний клобук» не від клобука-ковпака, тобто головного убору, а від турецького слова, що позначає «кінного вояка», і таким чином могло б об'єднати за військовою ознакою представників різноманітних степових народів, що мали постійні зносини із Подніпров'ям. Втім, східні джерела (зокрема Рашид ад-дін) підтримують саме версію етимології клобуків від кольору їхніх шапок. Із гіпотезою про чорних клобуків дискутував Ф. Міклошич³⁴.

В свою чергу гейдельберзький візантиніст Карл Нейман сформулював **печенізьку** версію³⁵. Він пов'язав із відомими печенізькими родами відразу два візантійські етноніми: *кульпінгів* та талмаців. Обидва роди згадані Константином Багрянородним серед інших у 37-му розділі трактату «Про управління імперією». Печенізькі племена Кулпеї (повна назва Сірукулпеї) та Талмат (Вороталмат) мешкали на лівобережжі Дніпра та не відносилися до «наймужніших, та найзнатніших» родів печенігів-кангар. Враховуючи те, що 368 талмаців (тулмаців) згадує той же автор в описі морської експедиції на Крит 949 р. (*De seremoniis*, II, 45), є вірогідним, що ті воїни були печенігами. Проте логічніше в ролі імперських моряків виглядають далматинці, яких зазвичай і

³¹ Див. напр.: Расовский Д.А. О роли черных клобуков в истории Древней России // *Seminarium Kondakovianum*, 1. – 1927. – С. 93-109.

³² Иловайский Д.И. История России. – Т.І. – М., 1876. – С. 323.

³³ Мрочек-Дроздовский П. Исследования о Русской Правде. – Вып. II. – М., 1885. – С. 177.

³⁴ Miklosich Fr. Ueber die altrussischen Kolbjager. – S. 1.

³⁵ Neumann C. Über zwei Völkernamen in der byzantinischen Armee // *Byzantinische Zeitschrift*, 3. – 1894. – S. 374-385.

розуміють під тулмацами дослідники³⁶. Гіпотеза К. Неймана одразу ж отримала жорстку відсіч від російського славіста О.І. Соболевського через бездоказовість та ігнорування альтернативних (див. вище) гіпотез. Тулмаців О.І. Соболевський інтерпретував як тіверців³⁷. Трохи пізніше думку К. Неймана високо оцінив визначний бельгійський візантиніст та русист Анрі Грегуар³⁸.

Хоча ототожнення *кульпінгів* та печенігів-кулпеїв і породжує сумніви, однак не можна ставити вирішення цього питання в залежність від розшифровки зовсім іншого етноніму – талмаців. Низка пізніх згадок *колб'ягів*, точніше *колоб'ягів*, та топоніми, однокорінні із цим словом, можуть пояснюватись через тюркське родове або племінне ім'я Колоба, що походить від тюркських коренів *qul* – «раб», або *qula* – «повний, цілий», та *oba* – «плем'я» чи «рід». Таке походження, на думку спеціалістів-тюркологів³⁹, має ім'я половецького роду, згаданого в Іпатіївському літопису за 1185 р. як «Колобичи» та осілого після 1240-х рр. в Угорщині як «колоба». Таким чином, тюркська етимологія етноніму *колб'яги* має право на існування, проте проблематичним є ототожнення тюркських *колб'ягів* із *кульпінгами* та *кульфінгами*.

У візантиністських штудіях залишились майже непоміченими ще кілька гіпотез. Одна з них належить В. Татіщеву. Він виводив відомих з “Руської правди» та новгородського літописання «*колб'ягів*» з поморського міста

³⁶ Ahrweiler H. Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII-XV siècles. – P., 1966. – P. 34.

³⁷ Соболевский А. Коулпѣгγοι и Талμάτζιοι // ВВ, 1. – 1894. – С. 460-461.

³⁸ Grégoire H., de Keyser R. La Chanson de Roland et Byzance et autres études épiques // Byzantion, XIV. – 1939. – P. 280-283.

³⁹ Шабашов А.В. Личные имена и родовые названия половцев в древнерусских письменных памятниках. К проблеме разграничения // Сугдейский сборник, IV. – 2010. – С. 345-346. Також одна з вірогідних інтерпретацій у: Баскаков Н.А. Тюркская лексика в Слове о полку Игореве. – М., 1985. – С. 79, 129.

Колобжег, яке славилось як торговельний центр. С. Гедеонов додав свідoctво автора XIV ст. аль-Дімашкі про Келябію, розташовану неподалік від варягів⁴⁰. Ця гіпотеза критикується Г. Шраммом⁴¹. А втім, не можна не відзначити зв'язки, що поєднують поморське місто Колобжег та Русь.

Структурно місто належало до складу Польського князівства. Його виникнення пов'язують із консолідацією державності в Польщі та створенням князівського укріплення у другій половині X ст.⁴² Однак вже в середині IX ст. в районі міста відкладаються в скарбах омейядські та аббасидські дірхеми (скарб в Кендржіно), що свідчить про участь місцевого ремісничого населення у міжнародній торгівлі⁴³. Значну роль в економіці міста відігравав також сплав лісу річкою Персантаю та видобуток морської солі, завдяки чому вже на межі X та XI ст, коли місто вперше згадується у «Хроніці» Тітмара Мерзебургського, воно назване «Солями Хольберзькими»⁴⁴. З 1000 р. в ньому вже існувало єпископство. Однак язичницькі традиції тут були настільки сильними, що із відбуттям з Помор'я на Русь першого колобжезького єпископа вже за кілька років єпископство

⁴⁰ Кузьмин А.Г. «Варяги» и «Русь» на Балтийском море // Вопросы истории. – 1970. - №10. – С. 37.

⁴¹ Schramm G. Die Waräger: Osteuropäische Schicksale einer Nordgermanischen Gruppenbezeichnung // Die Welt der Slawen, 28 (1). – 1983. – S. 40.

⁴² Гильфердинг А. Собрание сочинений. Т. IV. История балтийских славян. – СПб., 1874. – С. 144; Херрман Й. Славяне и норманны в ранней истории Балтийского региона // Славяне и скандинавы / Пер. с нем. под ред. Е.А. Мельниковой. – М., 1986. – С. 86.

⁴³ Гензель В. Культура и искусство польского Поморья в эпоху раннего средневековья (VII-XI вв.) // Славяне и скандинавы / Пер. с нем. под ред. Е.А. Мельниковой. – М., 1986. – С. 324.

⁴⁴ «Reinbernum, Salsæ Cholbergensis æcclesie episcopum» (Thietmari Chronicon. Lib.IV, 28); Гильфердинг А. Собрание сочинений. Т. IV. История балтийских славян. – СПб., 1874. – С. 63, 84. Автор наводить посилення на дарунок від поморського князя Ратибора церкві св. Марії та св. Годегарда в Гробні від 1159 р. збору солі в Колобрезі у недільні дні.

занепало і в подальшому місію в Помор'ї взяло на себе Крушвицьке єпископство⁴⁵.

До подієвих зв'язків варто віднести місію на Русь згаданого першого колобжезького єпископа Рейнберна, про яку відомо з хроніки Тітмара Мерзебургського. Рейнберн був відраджений на Русь як духівник доньки польського князя Болеслава, виданої заміж за Святополка Володимировича, одного із потенційних спадкоємців великокнязівського столу, який сидів у Туровській землі. Шлюб та союз із Болеславом були укладені десь у 1013-1014 р. в одному контексті із польсько-печенізьким походом проти Києва в серпні-вересні 1013 р. Рейнберн, на думку Б.Я. Рамма, виступив як подвійний агент, він був представником Болеслава на Русі і одночасно представником католицької церкви. Однак місія Рейнберна зазнала поразки. Коли Святополк був запідозрений у підготовці заклоту супроти батька, разом із ним заарештований був і Колобжезький єпископ. Він помер у київській тюрмі⁴⁶.

Таким чином, гіпотеза, висловлена ще у XVIII ст. та не популярна поміж дослідників, аж ніяк не є абсурдною. Наведені факти були тоді ще не відомі, тож тепер варто прийняти їх до уваги. Прибалтійські слов'яни брали досить активну участь у процесах, що відбувались у Балтійському регіоні, і мали цілковиту можливість долучитись до системи

⁴⁵ Silnicki T. Początki organizacji kościoła w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego // Początki państwa Polskiego. T.I Organizacja polityczna. – Poznań, 1962. – S. 354-355.

⁴⁶ Рамм Б.Я. Папство и Русь в X-XV веках. – М., 1959. – С. 47-49; Корольюк В.Д. Русь и Польша в первые пятнадцать лет XI века // Из истории межславянских культурных связей. К 70-летию акад. М.Н. Тихомирова. – Ученые записки института славяноведения. Т. XXVI. – М., 1963. – С.28-33 (В.Д. Корольюк датує шлюб Святополка 1009-1010 рр., відверто перебільшує значення протистояння східної та західної церков на початку XI ст., втім абсолютно правий, коли стверджує, що Володимир боявся не стільки Болеслава або Рейнберна, скільки свого сина Святополка); Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – К., 1988. – С. 21-22.

військового найму на Русі та у Візантії. Колобжезька версія також дає можливість пояснити як скандинавський характер етноніма, так і відмінність *колбягів* від варягів.

Іншу гіпотезу, так само не підтриману істориками, сформулював лінгвіст О.Л. Дювернуа⁴⁷. На його думку, на Русі, завдяки постійним тісним зв'язкам із Литвою, могли запозичити литовське слово *kalb́ingas* – «балакучий» (від *kalbà* – «мова») та використовувати його для позначення самих литовців, мову котрих погано розуміли. Підтвердження своїй гіпотезі О.Л. Дювернуа вбачав у географічному розміщенні пізніх згадок *колобьягів*, що тяжіли до Псковщини та литовських кордонів.

З-поміж вказаних гіпотез щодо походження *кульпінгів* фінська може вважатись найбільш вірогідною, хоч фіни загалом не згадуються у зв'язку з Візантією⁴⁸. Принаймні їй варто віддати перевагу перед скандинавською. *Кульпінгів* в будь-якому випадку не можна відносити до складу варангів, як це іноді роблять⁴⁹.

Кюльфінги скандинавських джерел є конкурентами норвезьких збірачів данини з Фінмару, вони приходять зі сходу. Місце їхнього походження позначається як «країна *кюльфінгів*» – *Kyulfingaland*, та асоціюється із Руссю. Навіть якщо припустити, що *кюльфінги*, яких зустрів Торольв у Фінмарку, були скандинавами на службі новгородських князів, це жодною мірою не вказано у джерелі та не пояснює, чому назва однієї з груп найманців, до того ж не

⁴⁷ Дювернуа А.Л. Кого называло древнерусское законодательство колобьягом // Чтения в обществе истории и древностей. – 1884. – Кн. 1. – С. 20-26.

⁴⁸ Ciggaar Kr.N. Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962-1204: Cultural and Political Relations. – Leiden, 1996. – P. 103– (The medieval Meditarrenean. Vol. 10)

⁴⁹ Серен Е.А. Периодизация военной активности норманнов на территории Византийской империи. IX-XI вв. // Иностранцы в Византии. Византийцы за рубежами своего государства. Тезисы докладов конференции. Москва, 23-25 июня, 1997 г. – М., 1997. – С. 44-45; Овчаров В. Указ. соч.

найвідомішої, поширилась у північних ітінераріях на всю східну країну.

Офіційні документи візантійського походження другої половині XI ст. вказують на те, що *кульпінги* складали окрему організаційну одиницю, а ігнорування цього підрозділу візантійськими письменниками скоріш за все свідчить про те, що грецькі автори, не обізнані із особливостями етнографії «гіперборейських варварів» та справами військовими, не відрізняли їх від інших північан. Але якщо *кульпінги* були скандинавами будь-якого гатунку, тоді у Візантії їх взагалі не розрізняли б від варангів, однак хрисовули демонструють існування такого розрізнення.

Як і роси та варанги, первісно *кульпінги* (як в фінській, так і у будь-якій іншій з наведених версій, крім тюркських) мали входити до загального корпусу «Рос», де й отримали своє скандинавське позначення. Причиною розподілу корпусу на окремі підрозділи були аж ніяк не етнічні розбіжності. Причиною не могло бути також різне районне походження. Візантія в цей час не мала прямих дипломатичних контактів із країнами Скандинавії та ніколи не мала із землями фінських чи прибалтійських племен, тож політичний фактор тут також не діяв. Найлогічніше пояснення – різноманіття мов всередині корпусу. Для різних вояків потрібні були мандатори із різною мовною підготовкою. Саме тому усі вояки скандинавського походження на початку XI ст. виокремились та стали відомі під назвою варанги.

Теоретично через Русь у складі корпусу «Рос» могли перебувати на службу до Візантії фіномовні та литовськомовні вояки чи вихідці із польського Помор'я. Повністю відкидати таку можливість недоцільно. Проте литовська та колобжезька гіпотеза набагато гірше, ніж фінська, відповідають реаліям вживання скандинавського аналогу «*кюльфінг*». Їх складно застосовувати до аналізу змісту понять *колбяз/кульпінг*, не відкидаючи тотожності цього поняття із скандинавським «*кюльфінг*». Отже з усіх гіпотез реалістичнішою за всіма показниками залишається гіпотеза фінського походження *кульпінгів*.